УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.5/26

Краглевич В. В.
https://orcid.org/0009-0005-5946-5405

АНАЛОГІЯ ПРАВОВИХ НАСЛІДКІВ ТА АНАЛОГІЯ НОРМАТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ У ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ

Статтю присвячено обґрунтуванню аналогії правових наслідків та аналогії нормативних конструкцій правових інститутів як самостійних різновидів аналогії у публічному праві. Установлено, що набрання чинності Законом України «Про адміністративну процедуру» істотно змінило правову природу аналогії процедури: із основного способу подолання процедурних прогалин вона перетворилася на субсидіарний інструмент, допустимий лише після встановлення того, що відносини не охоплюються сферою дії Закону або виключені з неї статтею 3, і за умови, що її застосування не створює нових повноважень.

Розкрито зміст прогалини, яка стосується не змісту прав та обов'язків і не порядку їх реалізації, а юридичних наслідків порушення встановлених вимог. На прикладі співвідношення статті 152 Конституції України з регулюванням актів органів виконавчої влади показано механізм поширення принципу юридичної значущості процедурної форми на інші види владних актів. Обґрунтовано, що такий підхід не суперечить абзацу другому частини шостої статті 7 КАС України, оскільки лише встановлює наслідки недодержання вже наявних процедурних вимог. Наголошено, що аналогія правових наслідків не може застосовуватися механічно й потребує оцінки істотності порушення відповідно до практики Верховного Суду та принципу пропорційності.

У діахронічному аспекті проаналізовано інститут фінансової відповідальності за Податковим кодексом України. Виявлено два взаємопов'язані дефекти регулювання: відсутність самостійного провадження щодо притягнення до відповідальності та відсутність нормативного закріплення вини, що формувало модель об'єктивного ставлення у вину. Обґрунтовано, що конституційний принцип індивідуального характеру юридичної відповідальності (стаття 61 Конституції України) виступав нормативною підставою для застосування за аналогією конструкції статті 280 КУпАП.

Ключові слова: *аналогія правових наслідків, аналогія нормативних конструкцій, аналогія процедури, фінансова відповідальність, істотність процедурного порушення, індивідуалізація юридичної відповідальності, адміністративна процедура.*

Постановка проблеми. Набрання чинності Законом України «Про адміністративну процедуру» істотно змінило контекст застосування аналогії в адміністративних справах. Із 15 грудня 2023 року значна частина процедурних прогалин усунута шляхом запровадження універсальних правил провадження – щодо строків розгляду, вимог до звернень, процесуальних прав учасників, обов'язку мотивування рішень і порядку адміністративного оскарження. Відтак аналогія процедури з основного способу подолання процедурних прогалин перетворилася на субсидіарний інструмент, допустимий лише після встановлення того, що відносини не охоплюються сферою дії Закону або прямо виключені з неї статтею 3. Ця зміна правової природи інституту потребує теоретичного осмислення.

Другий проблемний вузол стосується прогалин особливого типу – коли законодавець визначає юридичні наслідки порушення правових приписів для одного виду публічно-правових відносин, але не встановлює аналогічних наслідків для подібних за юридичною природою відносин, урегульованих іншим нормативним масивом. Показовим є співвідношення статті 152 Конституції України, яка визнає порушення процедури підставою неконституційності акта, з тривалою відсутністю універсального правила щодо наслідків процедурних порушень при прийнятті актів органами виконавчої влади. Механізм поширення відповідного конституційного принципу на інші види владних актів у доктрині не обґрунтований, а сучасна практика Верховного Суду додатково ускладнює питання вимогою істотності порушення.

© Краглевич В. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Третя проблема має методологічний характер. Інститут фінансової відповідальності в Податковому кодексі України тривалий час містив два взаємопов'язані дефекти – відсутність самостійного провадження щодо притягнення до відповідальності та відсутність нормативного закріплення вини, що фактично формувало модель об'єктивного ставлення у вину, несумісну зі статтями 3 і 61 Конституції України. Шлях подолання цих дефектів – від доктринальної пропозиції застосувати аналогію до наступного законодавчого врегулювання – потребує узагальнення як самостійна модель взаємодії науки, судової практики і законодавця.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальнотеоретичні засади вчення про прогалини та засоби їх подолання розроблялися у працях С. С. Алексєєва, П. М. Рабіновича, М. І. Козюбри, О. В. Петришина, Н. М. Пархоменко, В. І. Риндюк, С. П. Погребняка; комплексні дослідження правової аналогії здійснили С. В. Завальнюк і Ю. І. Матат. Безпосереднє значення для цієї роботи мають праці О. О. Уварової, у яких обґрунтовано конструкцію прогалини щодо юридичних наслідків порушення правових приписів.

Проблематику адміністративної процедури, вимог до індивідуальних адміністративних актів і наслідків їх недодержання досліджували В. П. Тимощук, А. М. Школик, І. В. Бойко, Р. С. Мельник, В. М. Бевзенко; питання істотності процедурного порушення та його впливу на законність акта розробляються у практиці Верховного Суду й коментарях М. І. Смоковича, О. М. Пасенюка.

Доктринальні засади фінансової відповідальності ґрунтовно розроблено в українській науці фінансового права: монографічне дослідження А. Й. Іванського, присвячене фінансовій відповідальності, та праця Ю. О. Ровинського щодо державного примусу у фінансовому праві. Інститут відповідальності за податковим законодавством після кодифікації аналізували М. П. Кучерявенко, Д. О. Гетманцев, Н. В. Атаманчук, Л. К. Воронова.

Але аналогія правових наслідків та аналогія нормативних конструкцій правових інститутів не виокремлені як самостійні різновиди з власним режимом допустимості. Не з'ясовано вплив Закону України «Про адміністративну процедуру» на сферу їх застосування, а досвід подолання дефектів інституту фінансової відповідальності не узагальнено в діахронічному аспекті – від прогалини через судову аналогію до нормативного закріплення.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування аналогії правових наслідків та аналогії нормативних конструкцій правових інститутів як самостійних різновидів аналогії у публічному праві й визначення меж їх застосування в умовах оновленого законодавства.

Виклад основного матеріалу. Істотний вплив на сферу застосування аналогії процедури справило набрання чинності Законом України «Про адміністративну процедуру». Починаючи з 15 грудня 2023 року, значна частина процедурних прогалин була усунута шляхом запровадження універсальних правил здійснення адміністративного провадження. Загальні положення цього Закону регламентують строки розгляду адміністративних справ, вимоги до адміністративних звернень, процесуальні права учасників провадження, обов'язок адміністративного органу мотивувати прийняті рішення та порядок їх адміністративного оскарження. Відтак у випадках, коли спеціальне законодавство не містить відповідного процедурного регулювання, насамперед підлягають застосуванню положення Закону України «Про адміністративну процедуру». Лише після встановлення того, що конкретні правовідносини не охоплюються сферою його дії або прямо виключені з неї статтею 3 цього Закону, виникає питання про можливість звернення до аналогії процедури.

Таким чином, після реформування адміністративного процесуального законодавства аналогія процедури не втратила свого значення, однак її правова природа істотно змінилася. Із основного способу подолання процедурних прогалин вона перетворилася на субсидіарний інструмент, застосування якого є допустимим лише за відсутності прямих процесуальних приписів, зокрема положень Закону України «Про адміністративну процедуру», та за умови, що таке застосування не призводить до створення нових повноважень або розширення меж компетенції суб'єкта владних повноважень.

Ще один різновид аналогії виникає у випадках, як обґрунтовує О. О. Уварова, коли законодавець визначає юридичні наслідки порушення правових приписів для одного виду публічно-правових відносин [1, с. 106–110], але не встановлює аналогічних наслідків для подібних за своєю юридичною природою відносин, що регулюються іншим нормативним масивом. У такій ситуації прогалина стосується не змісту прав та обов'язків учасників правовідносин і не порядку їх реалізації, а саме юридичних наслідків порушення встановлених вимог.

Характерним прикладом є положення статті 152 Конституції України, відповідно до яких підставою для визнання акта неконституційним є не лише його змістовна невідповідність Конституції України, а й порушення встановленої Конституцією процедури його розгляду, ухвалення або набрання чинності. Але спеціальне законодавство тривалий час не містило універсального правила щодо правових наслідків аналогічних процедурних порушень під час прийняття актів органами виконавчої влади чи органами місцевого самоврядування.

За таких умов судова практика виробила підхід, відповідно до якого конституційний принцип юридичної значущості процедурної форми може бути поширений на інші види владних актів. Йдеться не про механічне перенесення положень статті 152 Конституції України, а про застосування за аналогією загального правового принципу, відповідно до якого істотне порушення встановленої законом процедури здатне поставити під сумнів юридичну чинність адміністративного акта. Такий підхід не суперечить абзацу другому частини шостої статті 7 КАС України, оскільки не створює нових владних повноважень, не розширює меж компетенції суб'єкта владних повноважень і не визначає нового способу здійснення адміністративної діяльності, а лише встановлює юридичні наслідки недодержання вже існуючих процедурних вимог.

Водночас застосування аналогії правових наслідків у сучасних умовах зазнало істотної трансформації. Так, після набрання чинності Законом України «Про адміністративну процедуру» значна частина вимог до прийняття індивідуальних адміністративних актів отримала безпосереднє нормативне закріплення. Відповідно, оцінка законності адміністративного акта у багатьох випадках здійснюється шляхом прямого застосування положень цього Закону, що істотно звужує сферу використання аналогії.

Крім того сучасна практика Верховного Суду виходить із того, що саме по собі порушення адміністративної процедури не зумовлює автоматичної протиправності адміністративного акта. Вирішальне значення має істотність процедурного порушення, тобто його здатність вплинути на зміст прийнятого рішення, реалізацію процесуальних прав особи або законність результатів адміністративного провадження. Такий підхід узгоджується з принципом пропорційності та забезпечує баланс між вимогами законності й принципом правової визначеності. Відтак аналогія правових наслідків не може застосовуватися механічно: вона потребує оцінки характеру допущеного процедурного порушення та його впливу на законність відповідного адміністративного акта.

Таким чином, аналогія правових наслідків є самостійним різновидом аналогії у публічному праві, який використовується для подолання прогалин щодо юридичних наслідків порушення правових приписів. Її застосування є допустимим лише за відсутності прямого нормативного регулювання та за умови, що відповідний правовий наслідок випливає із загальних принципів публічного права, не призводить до розширення компетенції суб'єкта владних повноважень і відповідає вимогам пропорційності та ефективного судового захисту.

Наступним видом аналогії є аналогія нормативних конструкцій правових інститутів, що, зокрема, реалізується в межах приклад регулювання фінансової відповідальності, що доцільно продемонструвати з врахуванням положень Податкового кодексу України [5].

При цьому наведений приклад сьогодні має не стільки прикладне, скільки методологічне значення, оскільки підлягає розгляду в діахронічному аспекті: від існування законодавчої прогалини та вироблення судовою практикою механізму її подолання до подальшого нормативного закріплення відповідного правового регулювання.

Доктринальні засади фінансової відповідальності були ґрунтовно розроблені в українській науці фінансового права ще до кодифікації податкового законодавства. Особливе значення мають монографічне дослідження А. Й. Іванського, присвячене фінансовій відповідальності, та праця Ю. О. Ровинського щодо державного примусу у фінансовому праві [2; 3, с. 22–30]. Проте прийняття Податкового кодексу України змінило природу цієї конструкції: із переважно доктринальної категорії фінансова відповідальність перетворилася на самостійний законодавчий інститут, нормативне оформлення якого істотно відрізнялося від виробленої наукою теоретичної моделі.

Стаття 111 Податкового кодексу України відносила до юридичної відповідальності за порушення податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, фінансову, адміністративну та кримінальну відповідальність, реалізуючи фінансову відповідальність через застосування штрафних (фінансових) санкцій та (або) пені. Стаття 113 Кодексу, визначаючи загальні засади застосування фінансових санкцій, відсилала до порядку та роз-

мірів, установлених Кодексом і законами України, однак самостійної процедури притягнення до фінансової відповідальності не встановлювала.

Найбільш ефективний механізму правозастосування доводилося реконструювати шляхом системного аналізу окремих положень ПК України. Так, результати податкової перевірки оформлювалися актом або довідкою (стаття 86 ПК України); платнику надавалося право подати заперечення, які контролюючий орган був зобов'язаний розглянути у визначений законом строк із повідомленням особи про час і місце їх розгляду; рішення про визначення грошового зобов'язання приймав керівник або заступник керівника контролюючого органу, після чого платнику надсилалося податкове повідомлення-рішення. При цьому законодавче визначення грошового зобов'язання охоплювало як суму податкового зобов'язання, так і суму штрафної (фінансової) санкції (підпункт 14.1.39 ПК України).

Така законодавча конструкція свідчила про наявність двох взаємопов'язаних дефектів правового регулювання. Перший мав процедурний характер. Податковий кодекс України не передбачав самостійного адміністративного провадження щодо притягнення особи до фінансової відповідальності. Застосування фінансових санкцій здійснювалося в межах процедури визначення грошового зобов'язання, тоді як процесуальний статус платника податків, обсяг його процесуальних прав, гарантії участі у розгляді справи та стандарти оцінки доводів заперечень залишалися нормативно невизначеними. Другий дефект стосувався матеріально-правових підстав відповідальності. Законодавче визначення податкового правопорушення (стаття 109 ПК України у первісній редакції) не містило ознаки вини, а диспозиції статей 117–128 ПК України [4] були побудовані переважно як формальні склади правопорушень із абсолютно визначеними санкціями. За відсутності нормативного закріплення суб'єктивної сторони відповідальності правозастосовна практика фактично ґрунтувалася на моделі об'єктивного ставлення у вину, за якої сам факт вчинення передбаченого законом діяння вважався достатньою підставою для застосування фінансових санкцій незалежно від психічного ставлення платника податків до своєї поведінки.

Стаття 3 Конституції України визначає права і свободи людини та їх гарантії змістом і спрямованістю діяльності держави, покладає на державу відповідальність перед людиною і проголошує утвердження та забезпечення прав людини головним її обов'язком; цей принцип не має винятків для податкової сфери [5; 6]. Стаття 61 Конституції України закріплює індивідуальний характер юридичної відповідальності: при накладенні стягнення мають ураховуватися дані про особу винного – обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність, кваліфікуючі ознаки діяння, майновий стан, ступінь вини, мета й мотиви, – і саме з їх урахуванням вирішується питання про вид і міру стягнення та про можливість звільнення від відповідальності [7, с. 171]. У регулюванні кримінальної та адміністративної відповідальності цей принцип реалізовано; щодо фінансової відповідальності він тривалий час ігнорувався.

Відсутність законодавчого регулювання суб'єктивної сторони фінансового правопорушення та процесуальних гарантій притягнення до фінансової відповідальності зумовила появу доктринальної пропозиції щодо застосування аналогії. Вихідним положенням було визнання близької правової природи фінансової та адміністративної відповідальності, що давало підстави звернутися до процесуальної моделі, закріпленої в Кодексі України про адміністративні правопорушення [8].

Найбільш придатною для такого запозичення визнавалася конструкція статті 280 КУпАП, відповідно до якої орган (посадова особа), який розглядає справу про адміністративне правопорушення, зобов'язаний встановити факт вчинення правопорушення, вину особи, наявність підстав для відповідальності, обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність, а також інші юридично значущі обставини справи [8]. Вирішального значення набував саме обов'язок встановлення вини, оскільки його поширення на фінансову відповідальність забезпечувало узгодження податкового законодавства з принципом індивідуального характеру юридичної відповідальності, закріпленим статтею 61 Конституції України. Таким чином, конституційний принцип індивідуалізації юридичної відповідальності виступав не лише критерієм оцінки законодавства, а й нормативною підставою для застосування аналогії.

Список літератури:

1. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика : монографія. Харків : «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.
2. Іванський А. Й. Фінансово-правова відповідальність: теоретичний аналіз : монографія. О. : Юридична література, 2008. 504 с.
3. Ровинський Ю. О. Державний примус у системі фінансового права України : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2011. 404 с.
4. Податковий кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
5. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
6. Конституція України : Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина : навч. посібник / авт.-упоряд. М.І. Хавронюк. К. : Парламентське видавництво, 1999. 544 с.
7. Тильчик В. В. Типологізація спору в сфері публічно-правових відносин у контексті новел Кодексу адміністративного судочинства України. *Jurnalul juridic naţional: teorie şi practică.* 2019. № 5. С. 170–173.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text

Krahlevych V. V. ANALOGY OF LEGAL CONSEQUENCES AND ANALOGY OF NORMATIVE CONSTRUCTIONS OF LEGAL INSTITUTIONS IN PUBLIC LAW

The article substantiates analogy of legal consequences and analogy of the normative constructions of legal institutions as distinct types of analogy in public law. It is established that the entry into force of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» has substantially altered the legal nature of analogy of procedure: from being the principal means of bridging procedural gaps it has become a subsidiary instrument, admissible only once it has been established that the relations concerned fall outside the scope of the Law or are excluded from it by Article 3, and provided that its application creates no new powers.

The content of a gap relating not to the substance of rights and obligations, nor to the procedure for their exercise, but to the legal consequences of breaching established requirements is examined. Using the relationship between Article 152 of the Constitution of Ukraine and the regulation of acts of executive authorities, the article demonstrates how the principle of the legal significance of procedural form may be extended to other types of public acts. It is substantiated that this approach does not contradict the second paragraph of part six of Article 7 of the Code of Administrative Justice, since it merely establishes the consequences of non-compliance with already existing procedural requirements. It is emphasised that analogy of legal consequences cannot be applied mechanically and requires an assessment of the materiality of the breach in accordance with the case-law of the Supreme Court and the principle of proportionality.

The institution of financial liability under the Tax Code of Ukraine is analysed in a diachronic perspective. Two interrelated regulatory defects are identified: the absence of a distinct procedure for imposing liability and the absence of any statutory requirement of fault, which produced a model of strict imputation. It is substantiated that the constitutional principle of the individual character of legal liability (Article 61 of the Constitution of Ukraine) served as the normative basis for applying, by analogy, the construction contained in Article 280 of the Code of Ukraine on Administrative Offences.

Keywords: *analogy of legal consequences, analogy of normative constructions, analogy of procedure, financial liability, materiality of procedural breach, individualisation of legal liability, administrative procedure.*

Дата першого надходження статті до видання: 03.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.11.2026